

POSTDEMOKRATSKE KRITIKE DEMOKRATIJE: TRANSFORMACIJA ILI URUŠAVANJE DEMOKRATIJE

Post-democratic Critique of Democracy: transformation or collapse of democracy

ABSTRAKT: *Tekst preispituje analitičku vrednost pojma demokratije. Osnovna teza teksta jeste da ovaj pojam može imati značajnu pojmovno-kritičku upotrebu, a da je informativna vrednost postdemokratskih koncepcija postdemokratije mala. Pitanje na koje tekst pokušava da odgovori jeste da li se iz post-perspektive može pokazati da realističan sud o konkretnim „demokratskim praksama” može da se izvrgne u pogrešan sud o demokratiji. Kao odgovor, razmatraju se tri različite koncepcije postdemokratije koje su reakcija na samoproklamovani „trijumf demokratije” i univerzalizaciju takozvanog minimalnog, formalnog pojma demokratije. Prva je koncepcija engleskog sociologa Kolina Krauča (Colin Crouch) koja dovodi u pitanje političku participaciju i izbornu politiku. Druga je teorija američkog političkog teoretičara Šeldona Volina (Sheldon Wolin) koji dovodi u pitanje reprezentativnost demokratije. Treća koncepcija pripada francuskom filozofu Žaku Ransijeru (Jacques Rancière) koji kritikuje shemu legitimacije liberalne demokratije. Sva tri autora ukazuju na loše stanje demokratije, ali i krivljenje smisla pojma demokratije, jer su vladajuće ekonomsko-političke elite naučile da kontrolišu ishode demokratskih procedura. U zaključku se konstatuje da su postdemokratske koncepcije plodnija istraživačka platforma za kritičko razmatranje upotrebe pojma demokratije od istrošenijih pojmova poput krize, deficita, opadanja ili transformacije. Pitanje adekvatnosti pojedinačnih artikulacija i postdemokratske perspekrive nije detaljnije razmatrano.*

KLJUČNE REČI: postdemokratija, minimalna koncepcija, izborna politika, predstavljanje, shema legitimacije.

ABSTRACT: *The article reconsiders analytical value of the concept of post-democracy. The thesis of the article is that significance of the concept of post-democracy lies in its ability to be used as a tool of conceptual criticism, not in its informative value for criticism of democratic regimes. The question is: whether it*

---

1 djordjepavicevic@gmail.com

is possible, from post-democratic perspective, to claim that realistic judgment on particular „democratic practices” could be wrong judgement on democracy? Three different conceptions of postdemocracy are offered as answers to the question. They are considered as reaction to self-proclaimed „triumph” of democracy and universalization of minimalistic conception of democracy. The first is the conception of English sociologist Colin Crouch which is based on criticism of participation failure and electoral policies of existing democracies. The second is Sheldon Wolin’s conception which is suspicious of representativeness of representative democracy. Third conception is based on Jacques Rancière’s critique of legitimacy scheme of liberal democracy. These three critiques suggest that democracy is in bad shape as well as that the meaning of the notion of democracy is hooked by economic and political elites. The conclusion is that the concept of post-democracy is more useful as a platform of critical reconsideration of democracy than more frequently used concepts of crisis, deficit, decline or transformation. The question of adequacy of particular conceptions of post-democracy is not raised in this article.

KEY WORDS: post-democracy, minimalistic conception, electoral politics, representativeness, scheme of legitimation.

„U Leopardiju se nalazi, u krajnje dramatičnom obliku, kriza prelaza, prema modernom čovjeku, kritičko napuštanje, starih transcendentnih koncepcija, a da se još nije pronašao novi moralni i intelektualni *ubi consistam*, koji bi dao istu sigurnost onoga što je napušteno.

. . . Predraga Julca, nježno te grlim.

Antonio”

(Gramsci, 1951: 250)

Stanje demokratije postalo je međunarodna briga u posljednjih četvrt veka. Postoji više različitih kompozitnih indeksa pomoću kojih se empirijski meri demokratski država u celom svetu. Svi oni polaze od minimalnog ili proceduralnog pojma demokratije i pratećeg skupa institucija i mere stepen njihove realizacije. Proceduralni pojam demokratije ravnodušan je prema ishodima. Demokratija se ne odnosi na politike koje se vode, sve dok one ne dovode u pitanje procedure pomoću kojih se mogu osporavati i kritikovati vlada koja ih formuliše i sprovodi. Najvažniji elementi ovako shvaćene demokratije su fer i slobodni izbori, zaštita političkih prava, pluralizovano društvo i slobodni mediji. Kritičari ovakvog shvatanja demokratije naglašavaju da postojanje određenih procedura nije dovoljna osnova za demokratiju, a neki idu dalje i tvrde da je upravo naglasak na fiksiranom skupu procedura ono što vodi demokratiju iz krize u krizu i transformiše je u nepoznatom pravcu, sve dok određene grupe ne disciplinuju demokratiju, stave pod kontrolu procedure i konrolišu ishode. Pojam postdemokratije upućuje na stanje kada su ove grupe uspele u tome.

Pojam postdemokratije postao je još jedan od *post*-pojmovi koji je ušao u široku upotrebu nakon što je engleski sociolog i politikolog Kolin Krauč

objavio knjigu *Postdemokratija*, mada on sam nije autor ove kovanice (Crouch, 2007).² Pored neoliberalizma, pojam postdemokratije postao je, na levlci, još jedan obuhvatni pojam kojim se označava loše stanje u koje su zapale liberalne (kapitalističke) demokratije nakon samoproglāšenog „trijumfa” nad protivnicima.³ On se odnosi na dijagnozu stanja demokratije nakon njenog proglašenja za univerzalno legitimaciono načelo i nakon institucionalizacije osnovnih formalnih pretpostavki predstavničke demokratije izražavanja. Dijagnoza je loša, ali je različita kod autora različite orijentacije. Zajednička polazna tačka jeste samoproglāšeni trijumf određene forme demokratije, pobjeda demokratije kao legitimacionog načela nad neprijateljima demokratije i kao nadmoćnog organizacionog modela sa skupom institucija, normi i procedura nad demokratskim konkurentima.

Post-pojmovi su postali široko prihvaćeni u literaturi u društvenim i humanističkim naukama. Najčešće se upotrebljavaju kao interpretativni, dijagnostički pojmovi koji nose određeni informativni sadržaj i ukazuju na njegovo tumačenje. S druge strane, upotrebljavaju se kao kritičko oruđe koje nam pomaže da vidimo granice i jasnije sagledamo neki fenomen. U nekim slučajevima se nudi i terapija, ali ova upotreba ovde se neće posebno razmatrati. Pojam postdemokratije takođe se upotrebljava na ove načine. Zbog toga je važno postaviti pitanje analitičke vrednosti ovog, relativno novijeg, pojma. U tekstu se zastupa teza da ovaj pojam ima malu informativnu vrednost u sociološkom ili politikološkom smislu i da ne donosi ništa bitno novo što nismo znali iz kritika demokratije ili istorije „kriza”, transformacija, padova i uspona demokratije. Sličnu tezu zastupaju i Kursar i Vukojević u svom tekstu „Varijacije postdemokracije” (Kursar, Vukojević, 2013). Ovaj pojam nešto je plodniji ukoliko ga shvatimo pojmovno-kritički, kao ukazivanje na transformaciju pojma demokratije koja krivi smisao pojma. On je značajan jer razmatra transformaciju ovog pojma unutar razvijenih demokratija, čiji standardi demokratske su referentna tačka za empirijske studije demokratizacije. Prilagođavanje značenja „demokratskoj praksi” izabranih država, koje se pri tome događa, dramatično menja razumevanje pojma demokratije. Pitanje kojim nameravam da se bavim jeste da li se iz post-perspektive može pokazati da realističan sud o konkretnim „demokratskim praksama” može da se izvrgne u pogrešan sud o demokratiji.

Argumentacija će biti podeljena u više delova teksta. U prvom delu biće reči o karakteristikama post-pojmova. Drugi deo teksta je kratka rekonstrukcija minimalnog, formalnog pojma demokratije, na koji referiše pojam postdemokratije.

2 Teško je utvrditi ko je, kada i u kom smislu prvi koristio ovaj pojam. Kursar i Vukojević, kao i Rosenthalon (Pierre Rosenthalon) trasiraju ga unazad do Ransijerovih radova (Kursar i Vukojević, 2013; Rosenthalon, 2008: 263). Ransijer i Volin su upotrebljavali pojam demokratije ali mu nisu poklanjali značajnu pažnju, a često su ga koristili sinonimno sa drugim pojmovima: Ransijer sa pojmom konsenzualna demokratija, a Volin sa pojmom postrepresentativna demokratija.

3 Pojam postdemokratije počeo je da upotrebljava, ponekad sa rezervama, veliki broj uticajnih autora poput Džona Kina (John Keane), Šantal Muf (Chantal Mouffe) ili Pjera Rozentalona, ali ono što je neobično jeste njegova široka upotreba među aktivistima, novinarima i političarima.

Treći deo teksta posvećen je artikulacijama pojma postdemokratije. Izabrane su tri koncepcije u kojima se u pitanje dovode najvažnije forme savremene demokratije. Poslednji deo teksta bavi se pojmovno-kritičkom artikulacijom postdemokratske perspektive.

Post-pojmovi: privlačnost i rizici upotrebe

Počev od sedamdesetih godina dvadesetog veka došlo je do inflacije post-pojmova. U ovom periodu, u široku upotrebu u društvenim i humanističkim naukama ušli su poznati pojmovi postindustrijskog društva, postkolonijalizma i postmoderne. Po analogiji sa njima skovani su mnogi pojmovi koji su imali za cilj da preispituju „prevaziđene” i delegitimisane prakse i diskurse, koji su živeli kroz vlastito kulturno nasleđe ili društvene i političke odnose moći. Kolonijalizam je bio formalno ukinut, ali su se kolonijalni odnosi dominacije održavali kroz nasleđene kulturne norme, distribuciju imovine, kolektivno pamćenje ili političke i društvene odnose moći. Društva nisu više bila industrijska, ali su postojale fabričke zgrade, radnici, masovna potrošnja, navike itd. Znanje je promenilo društveni status u postmodernom stanju, ali se i dalje legitimisalo na osnovu modernih principa kroz naučne ustanove, škole i univerzitete. Post-pojmovi su označavali ovaj polovični prelaz iz jednog stanja u drugo, u kojima je staro preživljavalo, ali više nije zauzimalo središnje mesto. U takvim stanjima javljaju se inherentni paradoksi i protivrečnosti koji opterećuju društva i usložnjavaju život u njima.

Ovde nas interesuju dve povezane ali različite upotrebe ovih pojmova koje mogu da se rekonstruišu na osnovu argumentacije iz sporne, ali uticajne Liotarove (Jean-François Lyotard) studije *Postmoderno stanje*. Jedna je dijagnostička, u kojoj se prepoznaju „simptomi” određenog stanja stvari i daje dijagnoza „bolesti”. Liotar na početku studije ističe da je predmet njegove studije „sadašnje stanje znanja u najrazvijenijim društvima” i daje dijagnozu, „odлучili su da ga nazovu postmodernim” (Liotar, 1988: 5). Moderna je obolela i transformisala se u novo stanje postmodenu. Ovaj naziv upućuje na „stanje u kulturi posle preobražaja koji su uticali na pravila igre u nauci, literaturi i umetnostima, počev od kraja devetnaestog veka” (*Ibidem*, 5). Postmoderna je dakle oznaka za istorijsko i socijalno stanje koje nastaje nakon preobražaja modernih principa i praksi i ukazuje na to da ih više ne možemo razumeti i legitimisati na dosadašnji način. Zbog toga Liotar svoju studiju razume kao „malo zaobilazan sociologizirajući uvod”, koji treba da posluži kao nacrt i platforma za dalje „formalne i pragmatičke analize izvesnih legitimacionih, filozofskih i etičko-političkih diskursa” (*Ibidem*, 7).

Druga upotreba je pojmovno-kritička i opire se ovakvom ishodu. Post-perspektiva je tačka gledišta sa koje možemo iznutra da prepoznamo loše stanje, a da ne referišemo na potpuno novo stanje ili neku drugu tačku gledišta. Dijagnoza post-stanja je dijagnoza unutrašnjeg preobražaja viđena iznutra, ne sa privilegovane spoljašnje tačke gledišta. To je najudaljenija tačka sa koje možemo legitimno govoriti o nekom stanju stvari, a da to ne bude kritika koja govori u ime nekih drugih, stranih, načela. Iza ove tačke prelazimo na tuđu teritoriju, sa obe

noge. Liotar u ovom smislu kaže da nam je potrebno znanje koje nije „pogodno da postane proizvodna snaga neophodna sistemu”, nego „kritičko, ili reflektivno, ili hermeutičko, koje se, preispitujući neposredno ili posredno vrednosti ili ciljeve, protivi svakoj ‘rekuperaciji’”, (*Ibidem*, 27). Dakle, teorije o post-stanju nemaju za cilj da oživljavaju ili ponovo upotrebljavaju iskorišćeni materijal. Prakse i institucije koje su otelovljavale moderna, kolonijalna ili industrijska načela, mada preživljavaju i u post-stanjima, ne mogu da izdrže test preispitivanja u svetlu proklamovanih vrednosti ili ciljeva. Reč je o imanentnoj, ali kritičkoj, tački gledišta, koja otkriva paradokse i protivrečnosti, koji poništavaju vrednost i vraćaju raspravu unazad, na preispitivanje pojmova, vrednosti i ciljeva.

Nezavisno od problema kojima je opterećena Liotarova pozicija i druge post-pozicije, one su, neposredno ili posredno, izazvale talase preispitivanja vladajućih pojmova, načela i praksi. Svuda gde su se nazirali simptomi neutemeljene ali pojmovnom mrežom prikrivena hijerarhija i dominacija, post-perspektiva je bila zgodno oruđe za demaskiranje i kritičko preispitivanje. Otuda i privlačnost post-pojmova, ali i rizici vezani za njihovu upotrebu. Predlog posle (post) olako se poteže i stavlja ispred različitih imenica: istorija, politika, imperijalizam, kultura, komunizam, nacija, liberalizam, kapitalizam, filozofija, rok, trauma, stres, apokalipsa, itd. Upotreba post-pojmova ne pretenduje samo na oduzimanje imena, nego na promenu perspektive iz koje se na novi način može sagledati neko stanje stvari i u svetlu u kome vladajući pojmovi dobijaju novi smisao i značenje. U svetlu post-perspektive, najvažniji pojmovi kojim se demokratija legitimše, poput predstavljanja, političke slobode i političke jednakosti, participacije ili odgovorne vlade, gube samorazumljivost i čvrsto mesto. Ipak, svako denunciranje upotrebe nekog pojma nije istovremeno zauzimanje post-perspektive i nepovratno oduzimanje njegove normativne snage. Snaga ili slabost ove upotrebe zavisi upravo od identifikacije i artikulacije perspektive koja nam pruža privilegovani pogled na odnose vladavine i način njihove legitimacije.

Trijumf demokratije i postdemokratija: „svi smo tokvilijanci sada”

Redefinisani pojam demokratije, kao oblika predstavničke vladavine, prihvaćen je u većem delu Evrope tek u drugoj polovini devetnaestog veka, ali je i tada demokratija smatrana nestabilnim i ekscenim režimom koji je potrebno staviti pod kontrolu. Disciplinovanje demokratskih pretenzija postignuto je selektivnim kalemljenjem različitih institucionalnih mehanizama koji su dolazili iz drugih ideoloških tradicija, pre svega aristokratsko-republikanske (selekcija i izbor vladajućih elita) i liberalne tradicije (ustavna ograničenja i kontrola vlasti, privatna svojina, tržište).⁴ Demokratija se pojavljivala u kombinacijama

4 U periodu između dva svetska rata debate o demokratiji bile su izuzetno kritične, a pojam demokratije nije pokrivaio mešavinu različitih ideoloških elemenata unutar jedinstvenog skupa institucija. Bernard Manin kombinaciju aristokratskih i demokratskih elemenata naziva mešovitim režimom koji je uspostavljen po uzoru na američku demokratiju. “Sistem ograničenog

sa različitim političkim idejama i teško održavala veru u vlastitu vrednost i u periodu krize između dva svetska rata. Za svrhe ovog rada važan je preokret u pojmovnoj topografiji koji se dogodio nakon Drugog svetskog rata, kada je „sve to” počelo da se zove demokratijom.⁵

„Sve to”, što je počelo da se zove demokratijom, jeste opis modela demokratije koji je uspeo da preživi iskušenja totalitarnih režima i svetskog rata. Najbolji primer uspešnog modela bila je američka demokratija, a uz rame njoj britanska. Stabilnost i uspešnost ovog režima viđena je u kombinaciji elitističkih elemenata, pluralističke kulture i institucionalizovanih izbornih procedura. U ovom periodu napisane su neke od najznačajnijih knjiga iz demokratske teorije, pre svega Roberta Dala (Roberta Dahla) i nešto ranije Šumpetera (Joseph Schumpeter), koje su postavile temelje za anglo-američki intelektualno-politički konsenzus o pluralističkom i proceduralnom razumevanju demokratije, uprkos istoriji pojma i činjenicama. Trend koji primećuje Parsel (Purcell, Edward A. Jr.) u društvenim naukama u ovom periodu jeste tiho skliznuće iz empirijskog u normativni diskurs. Sve više društvenih naučnika počelo je da koristi redefinisani pojam demokratije da bi pokazali da je reč o modelu koji se približava razvijenom modelu „modernog političkog sistema”, zaboravljajući da je model oblikovan upravo na „opisu načina na koji demokratije funkcionišu” na realističan način (Purcell, 1973: 259–265). Demokratska teorija morala se prilagoditi opisu „demokratskih praksi”, a ako ne može da se prilagodi, potrebno je teoriju prilagoditi praksi. Teorijsku osnovu za mogućnost redeskrpcije pojma demokratije dali su naučni naturalizam povezan sa relativističkom političkom teorijom i komparativna politička nauka.

Međutim, kako primećuje Parsel, „argument je počivao na redefiniciji demokratije, a ne na uverljivoj analizi američkog društva”; test realističnosti je „suštinski zavodljiv i cirkularan” jer počiva na efikasnosti i uspešnosti koji ne mogu biti objektivni kriterijum, makar dok ne odgovorimo na pitanja o tome šta je to „što je uspešno” i ponudimo odgovarajuće opravdanje da to što je uspešno jeste demokratija (*Ibidem*: 269–270). Bez ovih odgovora, teorija demokratije ostala je bez kritičkog potencijala, oslanjajući se na samolegitimišuće procedure koje su postajale sve više kontrolisane od strane ekonomske elite i profesionalne administracije. Trideset godina kasnije gotovo isto će konstatovati Kolin Krauč u svom prisećanju na „radove američkih politikologa iz 1950-ih i s početka 1960-ih, koji su svoju definiciju demokratije prilagođavali tako da je mogla da odgovara živoj praksi u SAD i Velikoj Britaniji, umesto da su prihvatili poneki

---

prava glasa, sa varijantom ‘pluralnog glasa’ jeste odgovarajući instrument za uvođenje ‘mešovito sistema’: malo demokratije i veliki deo oligarhije. On kombinuje izborni princip (demokratski proces) sa realnošću zaštićenog nasleđa srednjih i viših klasa. Većinski sistem postiže isti rezultat više zaobilaznim sredstvima.” (Canfora, 2006: 216)

5 „Bio je to božji dar za njih, da mogu sve to da nazovu ‘demokratija’”. (Canfora, 2006: 250) Ovu opasku Kanfora iznosi u odnosu na praksu širenja nekontrolisane tržišne ekonomije i ideološke netrpeljivosti oličene u borbi protiv komunista i komunističkih partija u zapadnoj Evropi i SAD-u (npr. makartizam), koja je bila istovremena sa uzurpiranjem imena demokratija od režima ovih država.

nedostatak u političkim sistemima dvaju država .... stav koji je kod njih više u skladu sa ideologijom Hladnog rata nego sa naučnom analizom. Sličan pristup dominira savremenim promišljanjima” (Crouch, 2007: 8–9). Značajna razlika, koja je važna za razumevanje pojma postdemokratije, jeste proglašeni kraj Hladnog rata, kada je ovakvo shvatanje demokratije dobilo nadmoć u ideološkoj sferi i međunarodni nadzor.

Opisujući širenje demokratije u poslednjoj deceniji dvadesetog veka, Mark Platner (Marc Plattner), ko-urednik časopisa *Journal of Democracy*, konstatuje da je u jednom trenutku širenje demokratije doživelo međunarodne razmere da smo „dokazivali da je Tokvil zamenio Marksa i zaključili da smo ‘svi mi tokvilijanci sada’,” (Diamond and Plattner, 2015: 4). Ono što se pod tim, između ostalog, mislilo jeste da je širenje demokratije, po ovom modelu, nezaustavljivo, a da je ono što je bilo zapadni liberalno-demokratski konsenzus sada postalo globalno pitanje.⁶ Tokvil je to nevoljno priznao u prvom delu *Demokratije u Americi* kada je konstatovao: „Svuda smo videli kako su razni događaji u životu nacija ispali u korist demokratije, svi su joj ljudi pomagali svojim naporima; i oni koji su smerali da da doprinesu svojim uspesima i oni koji nisu ni pomišljali da joj služe ... Postupni razvoj građanske jednakosti delo je, dakle, Providenja, takva su mu glavna svojstva: sveopšti je, trajan, svakodnevno izmiče ljudskoj moći; sva zbivanja i svi ljudi služe tom razvoju” (Tokvil, 2002: 11). Kao što je Tokvilova opaska o Providenju kratko trajala, do izdavanja drugog dela *Demokratije u Americi*, i novi tokvilijanizam bio je kratkog daha. Veoma brzo je počelo da se govori o odstupanju od modela, krizi, opadanju ili transformaciji demokratije.

Prema rečima američkog politikologa Filipa Šmitera (Phillip C. Schmitter), čiji su tekstovi svojim uticajem značajno doprineli usvajanju ovakvog pojma, uprkos rezervama i nezadovoljstvu: „ostali smo ‘zaglavljani’ sa pojmom demokratije kao ključnom reči savremenog političkog diskursa. To je reč koja odzvanja u ljudskom umu i izleće sa njihovih usana dok se bore za slobodu i za bolji život”. Ali je ovaj pojam koji svako želi da prisvoji za sebe, beznačajno neprecizan u uobičajenoj upotrebi, toliko da je „Američki politički teoretičar Robert Dal čak pokušao da uvede novi termin ‘poliarhija’ u (uzaludnoj) nadi da će postići veću pojmovnu preciznost.” (Schmitter, 1991: 4) Preciziranje značenja pojma neophodno je da bi on bio koristan u „u političkoj analizi i praksi”. To je učinjeno tako što je pojam poliarhije izjednačen sa pojmom demokratije uz blagu modifikaciju skupa procedura kod različitih autora. Prema minimalističkom shvatanju, izborne procedure su sve što demokratija može ponuditi u realnim uslovima i ove procedure jesu demokratija. U povoljnijim okolnostima, mogu se postaviti zahtevniji, ali još uvek normativno skromni uslovi vladavine prava i podele vlasti, te odsustva nelegitimisanih aktera koji vrše nelegitimne uticaje na političko odlučivanje. Očekivati više od demokratije jeste „nerealno”.

6 Mada se izrazi „tokvilijanizam” i „neotokvilijanizam” upotrebljavaju u različitim kontekstima “izraz ‘tokvilovski’ se u pravilu pojavljuje kao sinonim za gledišta koja daju prednost ideji liberalnog konsenzusa kao najprikladnijeg okvira sa kojeg možemo analizirati američku politiku i njenju istoriju” (Welch, 2006: 3).

Ove crtice iz istorije demokratije selektivno su izdvojene kako bi se ukazalo na liniju razvoja pojma u odnosu na koju reaguju teoretičari posdemokratije kada tvrde da poopštavanje i realizacija ovakvog koncepta demokratije „poništava ime” demokratije (Ransijer, 2014: 161) ili vodi na „drugu stranu krivulje demokratije” (Crouch, 2007: 27) ili jeste uzrok „komatoznog stanja demokratije” koje se sastoji od „nove ustavne mešavine lišene demokratskog sadržaja” (Volin, 2007: 744, 741). Prema kritičarima, upotrebom ovakvog pojma demokratije moguće je autorizovati prakse koje su teško spojive sa shvatanjem demokratije koja masama (narodu kao demosu) daje značajnu ulogu u političkom odlučivanju. Uticaj novca (kapitala) i moćnih aktera (korporacija) na politički proces, depolitizacija sfera delovanja, stvaranje moćnih posredničkih „političkih pogona” za podršku (stranaka i medija) ili profesionalizacija politike samo su neki od simptoma savremene demokratije koji pokazuju da se politička moć i procesi odlučivanja udaljavaju od građana. Pitanje je da li su ovi simptomi dovoljni za dijagnozu post-stanja demokratije i koje je to shvatanje demokratije koje nam omogućava da to tvrdimo.

Postdemokratija kao dijagnoza stanja

Dijagnoze postdemokratije počivaju na pretpostavci da je diskurs o demokratiji ostao zarobljen unutar institucionalne forme koja ne samo da nije u stanju da ispuni obećanja demokratije, nego predstavlja cinično negiranje neispunjenosti. U odnosu na proceduralno razumevanje, teoretičari postdemokratije pažnju usmeravaju na odlike demokratske politike. Politika koja se vodi unutar ovih procedura krivi obećanja demokratije o političkoj jednakosti i kolektivnoj samovladavini svodeći ih na glasanje i reprezentaciju. To još uvek ne znači da nije reč o demokratiji, da se demokratija nije naprosto transformisala, odnosno da ima novi, manje ili više demokratski, politički oblik. Zbog toga je potrebno pokazati da postoji nepopravljiva šteta. Nepopravljivo oštećene i pervertirane forme nazivaju se postdemokratija, jer demokratija više ne može da prebiva u njima. Analiziraju ovo stanje preko tri političke forme koje zauzimaju centralno mesto kod tri najpoznatija postdemokratska autora, koje kod njih predstavljaju kritične tačke demokratije. To su politička participacija, predstavljanje i shema legitimacije.

Kolin Krauč dijagnozu stanja demokratije zasniva na stepenu i kvalitetu učešća građana u političkom procesu. Prema Krauču „demokratija napreduje kada mase imaju mogućnost aktivnog učešća u definisanju prioriteta javnog života” (Crouch, 2007: 9). Demokratija ne postoji tamo gde ne postoji nikakva mogućnost da mase učestvuju u političkom životu, a postdemokratija postoji kada je ova mogućnost formalno otvorena, ali je svedena na „manipulisano, pasivno i retko učešće u politici” (*Ibidem*, 29). Dva su ključna razloga koja vode do sužavanja kanala učešća masa u političkom životu u postdemokratskom stanju. Jedan razlog je trivijalizacija demokratije kroz niz posrednika (pre svega medija i stranaka) koji izbornu politiku pretvaraju u nadziranu i kontrolisanu predstavu. Grubo rečeno, elite su naučile kako da kontrolišu demokratske

procedure i upravljaju njima da bi došle do željenog ishoda, a da istovremeno održavaju privid učešća građana u ovom procesu. Proizvodi se utisak da su se mase dobrovoljno odrekle političke moći i prepustile bavljenje politikom profesionalcima. Rastući cinizam građana prema politici i političarima predstavlja se kao rezultat njihovog amaterizma, ne kao unutrašnji problem demokratije. Drugi razlog je smanjena moć ideala ravnopravnosti koji se realizuje kroz egalitarne politike i institucionalno pružanje javnih usluga. Posledice toga je sužavanje domena delovanja vlada kroz ukidanje neposrednog vršenja javnih usluga i stalnog pomeranje mesta odgovornosti. Privatizacija javnih usluga i fleksibilizacija načina njihovog vršenja kroz različite javno-privatne aranžmane umanjila je sposobnost država da ispunjavaju svoje obaveze, pretvarajući vlade u neku vrstu „institucionalnih idiota”, nesposobnih da rade bilo šta bez angažovanja spoljnih konsultanata i profesionalaca (*Ibidem*, 50, 98 i dalje). Ovi aranžmani oslobodili su profesionalne političare odgovornosti za promašaje, jer ne radi se o neispunjenju institucionalnih obaveza, nego o nepoštovanju ugovora od strane aktera koji ne podležu javnoj odgovornosti, odnosno firmi sa kojima je sklopljen ugovor.

Opis ovog stanja značajan je za teoriju demokratije jer ukazuje na to da „politika i vlast sve više klize natrag u ruke privilegovanih elita na način tipičan za preddemokratsko razdoblje” (*Ibidem*, 12). Uplivom institucionalnog modela firme u područje političkog omogućilo je da se moć i bogatstvo povežu sa demokratskom politikom na način da se stvorila autentična, političko-vlasnička, vladajuća klasa koja upravlja političkim odlučivanjem. Takvo stanje se više ne može nazivati demokratijom, jer prvobitni zahtevi za demokratijom išli su protiv svih oblika privilegovanog pristupa politici. Postojeći odnosi snaga i društveni sklopovi na kojima oni počivaju toliko duboko ukorenjeni da dugoročno „moramo očekivati entropiju demokratije” (*Ibidem*, 19). Krauč vidi slabe nade da bi se takvo stanje moglo promeniti u prilog zahtevnijeg modela demokratije koji bi mogao otkloniti klasnu vladavinu političko-vlasničkih elita, koje se i dalje legitimišu bezbrižno koristeći demokratske forme. Minimalni, proceduralni pojam demokratije omogućuje oboje, demokratsku legitimaciju i klasnu vladavinu, pod lako dostižnim uslovom da politička klasa bude u stanju da obezbedi podršku zasnovanu na „maksimalnom stepenu minimalnog učešća” (*Ibidem*, 116).

Mada postdemokratije nema samostalno mesto u njegovoj teoriji, drugačiju dijagnozu ovog stanja daje nedavno preminuli američki politički teoretičar Šeldon Volin. Pojam postdemokratije on vezuje za pojam predstavljanja, tačnije post-predstavničke politike. Postdemokratija jeste najviša tačka odvajanja demosa od „oblika vladavine koji se poziva na njega” (Volin, 2007: 756). Problem je nastao veoma rano, u vreme konstituisanja predstavničke demokratije kao oblika vladavine, kada je „predstavljanje nakalemljeno na demokratiju”, što je prema Volinu prvi put artikulirano kod američkih revolucionara i pamfletista (*Ibidem*, 754). Ideja predstavljanja, trebalo je da obezbedi da se demokratija proširi na političke zajednice koje se prostiru na velikim teritorijama, a da mase istovremeno ostanu u „bliskoj” vezi sa vlastima. Međutim, „nakalemljena demokratija”, kako

je Volin naziva, postaje problem onda kada se ova veza iskrivi ili prekine tako da predstavljanje izgubi vezu sa svojim izvorom, a predstavnici prestanu da polažu račun onima koje formalno predstavljaju. Stanje postdemokratije nastaje kada se ova veza bespovratno raskine, kada, prema Volinovim rečima, dođe do razdruživanja unutar iste forme.

Do razdruživanja dolazi usled stavljanja u pogon dve konkurentske sile koje demokratiju vuku u suprotnom pravcima i proizvode neobični hibrid „lišen demokratskog sadržaja” (*Ibidem*, 738–741). Jedna sila je centripetalna i teži da raščlani političko telo na razlike koje se uspostavljaju kroz pojmove „klasa”, „pol”, „identitet”, „multikulturalizam”. Ova sila se opire homogenizaciji, podstiče umnožavanje interesa i otežava uspostavljanje većine. Ova tendencija nije sama po sebi razorna po demokratiju, može čak i pozitivno uticati na njeno oživljavanje. Ona postaje razorna u kombinaciji sa drugom, znatno moćnijom silom koja nastoji da centralizuje političku i ekonomsku moć unutar okvira države, ali koja sama ostaje izvan nje. Ova sila je hibrid korporacije i države koja se može opisati na različite načine, kao politička ekonomija, kao ekonomska država ili kao supersila ukoliko pretenduje na globalnu hegemoniju. Poput kapitala kod Marksa (Karl Marx), reč je o bezličnoj sili, koja ostaje izvan sheme legitimacije i prožima sve sfere života pretvarajući ih u kategorije političke ekonomije. Sve političke kategorije, uključujući predstavničku vladavinu i građanstvo, moraju se redefinisati u svetlu ove nadmoćne sile. U rukama supersile, ograničena predstavnička vladavina postala je univerzalno i transistorijsko načelo legitimacije i monopolizovala ime demokratije.

Volin često namerno upotrebljava tešku, preteranu i ponekad nepreciznu retoričku artiljeriju da bi pokazao zašto demokratija preživljava samo još u formi u kojoj može da bude u službi kapitala i da izvršava njegove naloge. Mašinerija predstavničke demokratije potrebna je da bi mase dale pristanak na vlastitu depolitizaciju, da bi se dobrovoljno odrekle kolektivne upotrebe političkih instrumenata za rešavanje vlastitih problema i popravljane vlastitog položaja – jedinog oruđa koje poseduju oni „koji moraju da rade i nemaju sredstva da unajme druge da ostvare njihove interese” (*Ibidem*, 756). Institucija predstavljanja postala je instrument ekonomske države (i globalne supersile) pomoću koje „bogataši unajmljuju političke delatnike da vladaju za njih. Demokratija je trajno iznurena i savladana” (*Ibidem*, 758). Pojam obrnutog totalitarizma, koji Volin upotrebljava da označi prodiranje ekonomskih kategorija u sve sfere života bez ratoborne i mobilizatoske ideologije, služi da se prikrije poraz demokratije. Zbog toga, „demokratska teorija ... pre svega treba da prizna i shvati da u savremenom svetu demokratija ne vlada već je opkoljena i nalazi se u trajnoj suprotnosti prema strukturama kojima ne može da upravlja. Vladavina većine, demokratski princip moći, je fikcija: većina je proizvod novca, organizacije i medija” (*Ibidem*, 756).

Najzahtevniju i najdublju dijagnozu postdemokratije daje francuski filozof Žak Ransijer. Za njega, postdemokratija je „praksa upravljanja i pojmovne legitimacije posle demosa” ili „praksa i mišljenje podudaranja formi države i stanja društvenih odnosa” (Ransijer, 2014: 137). To je stanje konsenzualne politike, koje sebe opisuje kao „razmnu slogu pojedinaca i društvenih grupa”.

Ransijer to stanje naziva „vladajućom idilom”. Stanje postdemokratije je dakle stanje u kome se čulni udeli u društvenoj raspodeli smatraju dovršenim u skladu sa nekom vladajućom, pravno-političkom, koncepcijom koja nije proistekla iz sporova među nejednakima o pravednijoj raspodeli udela, nego iz neke filozofske ili naučne teorije o savršenoj ili istinski pravednoj raspodeli. Udeli su prekonfigurisani u skladu sa svojstvima subjekta, mestima i načinima obavljanja poslova. Isto se odnosi i na udele u vladavini. Upravo je ova savršena raspodela osnova „prakse i mišljenja podudaranja”, koja uspostavlja harmoniju između „forme države i stanja društvenih odnosa”. Takvo praksu on naziva metapolitika, jer političko delovanje je istisnuto u ime nadmoćne, racionalnije koncepcije preraspodele (pojmov a i društvenog prostora) od one koja se ostvaruje u političkom sporenju.

Ovakvo stanje predstavlja problem za Ransijera jer oduzima politici kao delatnosti njena suštinska obeležja. Politika je za njega delatnost čiji rad jeste „konfigurisanje sopstvenog prostora” (Ransijer, 2012: 184). Dilema, dakle, postoji o tome da li je pitanje politike političko ili teorijsko pitanje. Ukoliko je teorijsko pitanje, prostor političkog uređuje se prema bitkama oko političkih reči i njihovog značenja, koja je, prema Ransijerovom gledištu, uvek „bitka oko stvari” koja je zamagljena bitkom oko reči (Ranciere, 2008: 112). Ovo je metapolitička bitka koja određuje ishode političkog spora. U njoj prednost imaju oni koji veštije barataju rečima ili plaćaju „naučnu pratnju politike”. Ukoliko je pitanje političkog političko pitanje, onda se pitanje određivanja političkog prostora određuje u političkom sporu, koji nije određen ničim drugim do logikom političkog delovanja. Logika političkog delovanja jeste takva da pretpostavlja uvek otvorenu mogućnost osporavanja svake upostavljene hijerarhije. Ne postoji unapred uspostavljeni poredak pojmova koji opravdava poredak stvari i uspostavlja hijerarhiju koja se ne može osporiti od strane onih koji u toj hijerarhiji nemaju odgovarajuće mesto. Zbog toga, politika, u njenom izvornom obliku, jeste otvorena mogućnost emancipacije kao izlaska iz nečujne manjine i potvrda da možemo biti „sadelilac jednog zajedničkog sveta”. „[T] o znači pretpostaviti, čak i ako su očekivanja drugačija, da možemo igrati istu igru kao protivnik” (Ransijer, 2012: 69). Sve drugo je, njegovim rečnikom rečeno, policijski posao, administrativno sređivanje uokvirenog prostora, čime je emancipatorski potencijal politike ukroćen unutar konkretne društvene forme.

Dovršetak ovog procesa, prema Ransijeru, jeste postdemokratija kao „shema legitimacije koja je uspostavljena kao zaključni račun totalitarne katastrofe” (Ransijer, 2014: 131). Nakon trijumfa nad totalitarnim režimima izgubila se razlika formalne i suštinske (stvarne) demokratije tako da se proklamovani uspeh demokratije sastojao „u tome što ona pronalazi, poklapanje između svoje političke forme i svog čulnog bića” (*Ibidem*, 132). Poklapanje se iznova proizvodi kroz shemu legitimacije po uzoru na logiku koja „univerzalno neprestano privatizuje, neprestano svodi na podelu moći između rođenja, bogatstva i „kompetencija” koja se jednako događa kako u državi, tako i društvu” (Ranciere, 2008: 76). U ovakvom procesu raspodeljivanja javnog (univerzalnog, političkog) i privatnog (partikularnosti privatnog života i društvenih obeležja), nekima

naprosto „nije suđeno” da učestvuju u vladavini jer ne poseduju obeležja (pedigre, novac ili znanje) neophodna za jednako učešću u igri. „Najbolji”, oni koji imaju moć i vladaju, nisu odabrani i potvrđeni „posredovanjem moći jednakih”, nego podešavanjem pravila igre na način da samo „kompetentni” mogu da vladaju.

Na ovaj način poništava se, kroz institucionalnu formu demokratije, politička suština demosa i logika politike. Takvo stanje, prema Ransijeru, toliko je udaljeno od demokratije da poništava mogućnost demokratskog delovanja demosa, odnosno zajednica koja ukida „prirodna” ovlašćenja za vladanje i osporava hijerarhije.⁷ Stoga su „upravljanje bez naroda” i „vladanje bez politike” dve suštinske političke forme postdemokratije. Udaljavanje demosa i politike od upravljanja i vladanja odvija se kroz različite fenomene: umnožavanje i redefiniciju prava i pravih pravila, praksu ekspertiza i stalno ispitivanje javnog mnjenja. Cilj je da se politički spor, iz koga izbija nešto nepredvidivo i ekscenno i razbija srećnu harmoniju, protera iz demosa i stavi pod kontrolu pravnog pravila i ekonomske nužnosti. Građanstvo se depolitizuje, a sporovi unutar zajednice se pretvaraju u probleme koji se rešavaju stvaranjem novih pravnih odnosa i ekspetskim upravljanjem novim ravnotežama. Poništavanje demokratije dovedeno je do kraja kada je zajednici stavljena omča: „kao nihilističko dovršenje metapolitike, konsenzualna posdemokratija poništava ime i upućuje figuru [političkog subjekta, Đ.P.] ka njenom prvobitnom poreklu: s ove strane demokratije, s ove strane politike” (Ransijer, 2014: 161). „Nihilističko dovršenje” Ransijer vidi u uspostavljanju dvostrukog policijskog režima: državnih režima upravljanja i humanitarnog režima međunarodne zajednice. Time je dovršena shema legitimacije koja je „svaku realnost i svaku istinu” utopila u kategoriju „jedino mogućeg” u datim okolnostima.

Do sada je izložena uprošćena verzija različitih dijagnoza postdemokratije iz koje je moguće formulisati nekoliko važnih zajedničkih tačaka: a) vladajuće značenje pojma demokratije kompromitovano je praksama realno postojećih demokratija čije procedure su sve usklađenije sa vladajućim „realnostima” i pod kontrolom određenih grupa. Široko prilagođavanje pojma demokratija društvenim i političkim „realnostima” otvorilo je mogućnost da rastezanja pojma do neprepoznatljivosti. b) Oštećenja formi demokratije toliko su duboka da loše stanje demokratije ne može da se sagleda iznutra, upotrebom pojmovne sheme vladajućeg razumevanja demokratije. Štaviše, pomoću ove pojmovne sheme i upotrebe imena demokratije mogu se prikrivati ili opravdati problematične prakse. c) Ipak, ovakav pojam demokratije je duboko ukorenjen u našoj pojmovnoj topografiji, posebno kod političara i društvenih naučnika, da smo „zaglavljani” sa njim. Zbog toga je bolje upotrebljavati drugu reč koja ukazuje da je ovaj pojam izgubio svoj oslonac, reč postdemokratija. d) Dijagnoza

---

7 Predistorija pojma demosa, prema njemu, pre nego što je bio oznaka za celu zajednicu, odnosio na deo: siromašne. Siromašni, međutim, nisu bili shvaćeni kao ekonomska kategorija, nego kao oni koji nemaju moć da govore, koji ne dobijaju reč i ne mogu se čuti. Kao takvi, oni su izvan računice, nisu uračunati jer nemaju svojstva neophodna za učešće u vladavini. (Ransijer, 2012: 184). Na ovo ukazuje i Aristotelovo slavno određenje demokratije kao vladavine siromašnih.

postdemokratije, međutim, ako hoće da bude više od kandidata za novi prefiks demokratije, podrazumeva zauzimanje tačke gledišta sa koje se može sagledati razlika između reči i stvari, norme i realnosti, ovlašćenja i moći, prava i činjenice, demokratije i posdemokratije. Postavljanje dijagnoze nije dovoljno da bi se objasnila ova razlika, štaviše, može doprineti pojmovnoj zbrci koja se širi oko pojma demokratije.

Privlačnost pojma postdemokratije i njegovo brzo širenje mnogo toga duguje dijagnostičkoj dimenziji pojma. Ovaj pojam je pod jednu kapu stavio raznorodne kritike liberalne demokratije i diskurse o krizi demokratije. Ipak, ovaj deo rasprave o postdemokratiji nije mnogo informativan i ne sadrži nešto novo što se nije moglo pročitati u kritikama demokratije mimo nadnaslova postdemokratija. Dodatna vrednost koja se unosi u raspravu jeste samo da je proces došao do svog vrhunca i da je izgubljen „intelektualni i moralni *ubi consistam*” demokratije. Mnogo zanimljivije pitanje jeste koja je to perspektiva koja nam omogućava da dijagnostifikujemo stanje postdemokratije, odnosno, sa kojih položaja se vodi pojmovna „bitka” oko pojma demokratija.

Postdemokratija kao pojmovni otklon: nije „sve to” demokratija

Postdemokratske teorije nisu normativne teorije u smislu da realna stanja stvari posmatraju sa objektivne, arhimedovske, tačke gledišta koja će omogućiti jasan uvid i mogućnost procene. One razmatraju vladavinske odnose unutar poretka koji se naziva demokratija u odnosu na drugačije vladavinske odnose koji takođe sebe naziva demokratija. Obe upotrebe reči demokratija ne mogu biti tačne, ali obe mogu, i ne moraju, biti legitimne. Nije reč samo o tome da je demokratija jedan od suštinski osporivih pojmova (*essentially contested concepts*), prema određenju koje je dao Gali (W. B. Gallie) u proslavljenom istoimenom tekstu iz 1956. godine, čije značenje ne može da se fiksira, a svako određenje može da se osporava bez izgleda da dođemo do „prave” definicije. Bez ulaženja u dublje rasprave, poenta Galijeve intervencije je da se za pojmove poput demokratije ne može navesti skup formalnih uslova upotrebe, niti oni mogu bez gubitka da se shematizuju za empirijsku analizu. Sporni su naponi da se dođe do jednog pojma i da se ostvari konsenzus oko njegove shematizacije i uslova upotebe, a da se ostatak odstrani.⁸ Formulirana je minimalna, formalna koncepcija demokratije koja je izmicala Galijevim rašljama beskonačne osporivosti, ali je svela demokratiju na nekoliko institucija poznatih iz političog života ograničenog broja država. U primenjenim analizama, dolazilo se do neobičnih nalaza o realnom funkcionisanju demokratije poput onog da glasačka apatija održava poredak i da „ublažava šok od neslaganja, prilagođavanja i promene” (Purcell, 1973: 259) ili da građani jesu politički amateri čije delovanje može „iritirati” profesionalce, a povremeno biti opasno, zbog čega bi trebalo da

8 Paradigmatičan je tekst američkog politikologa Dejvida Kolijera (David Collier) i saradnika koji pokušava da pokaže kako je moguće prevazići uslove koje uvodi Gali, mada po cenu značajne redukcije istraživačkog programa (Collier et al, 2006).

budu „više moralno samokritični i reflektivni u odnosu prema politici. Oni bi trebalo da teže da postanu još kompetentniji amateri” (Stocker, 2006: 14).

Teoretičari postdemokratije pokušavaju da naprave pojmovni otklon od realno postojećih demokratija, ali se su njihove teorije, čak i one sa normativno blagim zahtevima, proglašavane su za maksimalističke i nerealne, a često i odbacivane kao nerelevantne za moderna, složena društva (Merkell, 2013, 2014). Demokratska intervencija u „date okolnosti” nije dopuštena jer se suočava sa ograničenjima poput „vladavine prava” ili „ekonomske/tržišne ravnoteže”, čije političko poništavanje vodi u katastrofu. Sve alternative tretirane su ili kao nezamislive ili zastrašujuće. Unger (Roberto Mangabeira Unger) je ovo stanje u društvenim i humanističkim naukama nazvao tiranijom „ne-alternative” (Pavićević, 2015). Teoretičari postdemokratije pokušavaju da redefinišu ova ograničenja i demistifikuju strah od „tamne strane” demokratije. To čine, na različit način, artikulacijom drugačijih demokratskih iskustava, demokratskih trenutaka ili borbi za demokratiju.

Kolin Krauč u ovom smislu referiše na „demokratski trenutak” ili „zlatno doba”, kako se često naziva period evropske istorije nakon Drugog svetskog rata, koji smatra za najvišu tačku demokratije. Od sedamdesetih godina dvadesetog veka naovamo postoji opadanje, do tačke koja nas vraća na stanje demokratije s kraja devetnaestog veka, približava nas predemokratskom periodu kada su elite imale privilegovan pristup političkom odlučivanju. To je slika parabole koju Krauč nudi i koja sadrži stanje pre, stanje rasta, stanje opadanja i stanje posle. Stanje rasta podrazumevalo je širenje učešća različitih grupa u političkom procesu koje je vrhunac doživelo zahvaljujući kompromisu vlasnika kapitala i radništva. To je period kada je učešće u političkom životu bilo masovno i imalo raznovrsne forme. Prema ovoj rekonstrukciji, sedamdesetih godina dvadesetog veka počeo je da opada politički uticaj radničke klase, a srednja klasa počela je da gubi na značaju. Artikulacija demokratskog trenutka i opadanja omogućuje Krauču da govori da sada možemo na „duže vreme očekivati entropiju demokratije” ili „eroziju demokratije” i „uklanjanje nekih temeljnih stubova demokratije” (Crouch, 2007: 19, 29, 30). Razlog za to jeste uklanjanje „socijalne baze” demokratije, koja je bila oličena u radničkim i drugim pokretima, a koja sada postoji samo u naznakama u „energičnoj, haotičnoj i bučnoj povezanosti grupacija i pokreta”, koji bi trebalo da budu „rasadnik buduće vitalne demokratije” (*Ibidem*, 124).

Ova strategija argumentacije nosi sa sobom dva rizika. Jedan, manji, sastoji se u mogućnosti osporavanja osnovanosti ovakve artikulacije demokratskog momenta kao konkretne istorijske situacije (Kursar, Vukojević, 2013; Miler, 2013, 2013a; Canfora, 2006). Ovaj problem je manji jer interpretativni zahvati ovog tipa dopuštaju i drugačija vrednovanja demokratske ovog perioda (Hobsbaum, 2002; Judt, 2005). Drugi, važniji problem jeste pitanje na osnovu čega nam ova perspektiva omogućava da neko stanje identifikujemo kao postdemokratiju, posebno jer „svi formalni sastavni delovi demokratije preživljavaju u postdemokratiji” (Crouch, 2007: 30). Razlika u odnosu na prethodno stanje jeste u tome što je jedna uska klasa ljudi preuzela kontrolu nad institucijama, a radi se o tome da se kontrola vrati u ruke masa. Međutim, ovde se javljaju

svi oni problemi koji su opterećivali i radnički pokret od njegovih početaka, pa i u periodu „demokratskog trenutka”, a to su pitanja vezana za političkog subjekta. U postdemokratiji, u kojoj su „dosada, frustracija i razočaranje” glavne odlike odnosa građana prema politici, ne postoji subjekt sposoban da povрати kontrolu, što Krauč ne želi da prizna jer bi onda imali stanje nedemokratije, a ne postdemokratije. Društveni pokreti i „osvešćeni” građani koji bi trebalo da dovedu do novog (klasnog) kompromisa na kraju bi, ipak, promenu trebalo da legitimišu na izborima. To je isto ono očekivanje koje je Marks imao 1848. godine i koje se brzo pokazalo kao isprazno. Slično se ponovilo sa komunističkim i socijalističkim pokretima pred oba svetska rata.⁹ Mada je Kraučeva teorija, koja je empirijski utemeljena i normativno nezahtevna, doprinela popularisanju pojma postdemokratije, ona je prebrzo identifikovala relevantno demokratsko iskustvo sa „demokratskim trenutkom” države blagostanja, zbog čega pojam demokratije postavila preblizu postdemokratije da bi zadobio jasan otklon od odnosa vladavine koji vladaju u postdemokratiji.

Volin i Ransijer demokratsko iskustvo artikulišu na drugačiji način i prave veći pojmovni otklon od postojećeg stanja demokratije. Oba autora pojam demokratije radvajaju od bilo koje trajne institucionalne forme i demokratsku politiku vide kao nestalnu, nepredvidivu i divlju, po svojoj prirodi anarhičnu i subverzivnu. Razlika među njima je u tome što paradigmatično demokratsko iskustvo Volin vezuje za inovativno kolektivno delovanje koje je u stanju da uspostavi nove kulturne forme zajedničkog života, dok Ransijer „rad demokratije” vidi u uvek otvorenoj političkoj mogućnosti grupa, koje svoj položaj doživljavaju kao nepravdu, da postanu deo zajednice jednakih, „sadeloci zajedničkog sveta”. Stoga ne čudi što je, za obojicu, demokratska politika je retka, sporadična i uvek lokalna i specifična. Otklon od mogućnosti uokviravanja u trajnog demokratski režim omogućuje ovim autorima da jasnije sagledaju odnose vladavine i vide od čega je ona sačinjena. Ipak, njihove teorije nisu samo proizvoljno postavljena tačka otklona, one počivaju na artikulacijama koje, prema njima, uporište imaju podjednako u političkom iskustvu i tradiciji političkog mišljenja.

Volinova artikulacija oslanja se na prećutno znanje, koje potiče iz različitih izvora i stiće se vremenom, ali „nikada pomoću određenog programa prema kome su pojedinačni subjekti odabrani da bi proizveli određene rezultate” (Wolin, 1969: 1071). Potrebno je napomenuti da prećutno znanje nije „nevin” znanje, ono koje je neuprljano refleksijom ili institucionalnim nametanjem, nego je ono toliko složeno da je nemoguće njime u potpunosti ovladati spoljnom intervencijom. On je uveren u vrednost ovog znanja, njegovu povezanost sa tradicijom političkog mišljenja, kao i praktični značaj i vezu sa „vrlinama građanstva”. Ovako polazište uspostavlja direktnu vezu između problema u teoriji i problema u svetu, kao i između problema u sadašnjosti i prošlih artikulacija. Neteorijski elementi nisu

9 Harold Laski u knjizi *Demokratija u krizi*, objavljenoj pred Drugi svetski rat, pokazuje kako je osnovni problem tadašnjih demokratija principijelna napetost koja postoji između kapitalizma i demokratije, ali istovremeno dokazuje da političku promenu koja bi kapitalizam stavila pod demokratsku kontrolu, što su očekivale levičarske demokratske partije, nije moguće izvršiti izbornim putem. Njegovi argumenti, mada ne i dijagnoza, imaju dosta toga zajedničkog sa postdemokratskom argumentacijom (Laski, 1935).

spoljašnji za nauku, nego su njen sastavni deo. U ranom tekstu rečitog naslova „Politička teorija kao poziv”, Volin piše o načinu na koji neteorijske pretpostavke daju ton teorijama: „Ono što je problematično javlja se onda kada se politički život doživljava ili kao pretnja ili kao obećanje” (*Ibidem*, 1079–1080). Međutim, činjenica da teorije ne mogu da se oslobode ovog znanja, ne znači da teorija mora da ustukne pred njim. On osporava pretpostavku da greška postoji uvek na strani teorije, jer ponekad je greška „u svetu”, u zavisnosti od toga da li se činjenice doživljavaju kao pretnja ili obećanje. Ukratko, svaka artikulacija mora početi od dubokih neteorijskih uverenja o sadašnjosti, biti informisana tradicijom koja oblikuje naše pojmovne sheme i sadržavati vrednosne sadržaje pomoću kojih procenjujemo realnosti i teorije o njima. Na takav način artikuliramo i demokratska iskustva.

Počev od osamdesetih godina, Volin je bio duboko uveren da je američko društvo sve manje demokratsko i artikulirao to uverenje razrađujući teorijsku pojmovnu shemu koja je pošla od dva suprotstavljena gledišta o demokratiji koja postoje u američkom društvu (kao prećutno znanje), američkoj tradiciji (kao teorijska artikulacija), ali i u velikim političkim teorijama. Jedno je pobedničko, federalističko, za koje on smatra da je u korenu opadanja demokratije. Drugo je asocijativno, koje počiva na ranim iskustvima samoorganizovanja, a koje je on smatrao istinski demokratskim. Njegova artikulacija demokratije predstavlja rekonstrukciju procesa „gušenja” drugog od strane prvog, nametanjem forme demokratiji u kojoj ona nije mogla da preživi. Zbog toga, imanentna napetost između norme i forme demokratije jeste temeljna napetost koju treba artikulirati (Wolin, 1994; Xenos, 2001). Ono pravi otklon koji mu je potreban da bi neko stanje dijagnostifikovao kao „komatozno” stanje demokratije. Potpuna prevlast forme (izbori i reprezentacija) nad normom (kolektivno delovanje čiji je cilj uređenje zajedničkog života) jeste postdemokratija.

Ransijer ide korak dalje i produbljuje argumentaciju razmaranjima pojmovnih borbi za prisvajanje pojma demokratije. One su važne jer pokazuju šta je u igri mimo pojmova. Bitka za pojmove nije samo bitka oko legitimne upotrebe reči, ona jeste bitka za sadržaj tih pojmova. „Shvatiti šta znači demokratija znači shvatiti bitku koja se vodi oko te reči: ne jednostavno tonove besa ili prezira koji joj se mogu pripisati, nego, dublje, skliznuća i obrte smisla koje ona autorizuje ili koji se mogu autorizovati pozivanjem na nju. Kada se naši intelektualci usred manifestacija porasta nejednakosti snobivaju nad pustošenjem jednakosti, oni koriste trik koji nije nov” (Ranciere, 2008: 112–113). Zbog toga su Ransijeru važni „mrzitelji” demokratije, njihovi stavovi pokazuju šta je u igri u vezi sa ratom oko pojma demokratije. To su moći i ovlašćenja koja poseduju oni koji imaju određena obeležja, pedigree, bogatstvo i obrazovanje, a koje je potrebno institucionalno zaštititi od upliva demosa. Sporovi oko demokratije su sporovi oko legitimacije udela u vladavini pomoću koje se autorizuju ovlašćenja i institucionalizuju obeležja potrebna za vladanje. Ono što „radi” demokratija, prema njenim „mrziteljima”, jeste osporavanje bilo kakvih obeležja za vladanje i zahtev da ljudi bez obeležja uzmu udeo u vladavini. Polazna tačka koja je

identifikovana u borbama oko pojma demokratije jeste borba oko kvalifikacija za vladanje, različitih shema legitimacije koje demos može osporavati.

Demokratija nije režim, ona je „specifična situacija u kojoj je upravo odsustvo obeležja obeležje za obavljanje *arkhe*. Ona je početak bez početka, vladavina onoga koji ne vlada.” (Ransijer, 2012). Ne postoji shema legitimacije demokratije, jer demokratija je ta koja proizvodi sheme u situaciji u kojoj svi mogu da imaju reč, odnosno udeo u vladavini. Ukoliko je shema uspostavljena pre demosa ili ukoliko se ne može menjati političkim radom demosa, onda to nije demokratija. Ukoliko je uspostavljena posle demosa, onda je to postdemokratija. To je neobična situacija u kojoj je demos razvlašćen i isključen iz političkog odlučivanja u ime sheme legitimacije koja je uvedena u njegovo ime. Iz ovog razloga, važno je da se čuva shema legitimacije koja slavi konsenzus i pristanak i istovremeno autorizuje odnose vladavine koji daju posebna ovlašćenja za vladanje. Pojmovne borbe oko reči demokratija i shema legitimacije omogućavaju Ransijeru da sagleda odnose vladavine iz perspektive autorizacije udela u vladavini prema vladajućoj shemi. Sa ove tačke gledišta, shema legitimacije u „starim demokratijama” po svom karakteru više je u skladu sa ohlokratskim i epistemokratskim načelima, nego sa jednakom raspodelom udela unutar demosa.

Ransijerova i Volinova argumentacija kreće se po tankoj liniji, ona ne samo da otvara raspravu o pojmu demokratije, nego i o doskoro nedodirivim političkim temama, poput konstitucionalizma ili vladavine prava. Pojam demokratije očišćen je od institucionalne forme odnosi se samo na političku subjektivaciju potvrđenu od strane jednakih. Institucionalizovanje shema koje autorizuju hijerarhije jeste put ka postdemokratiji, a ona se javlja u trenutku kada se ove forme osamostale u odnosu na njega. Stoga i konstitucionalizam ili vladavina prava postaju problematični onda kada stoje na putu samoorganizovanja u nove životne forme ili sprečavaju političku subjektivaciju grupa, jer vladavina prava nije vladavina autonomnog i racionalnog prava, nego uvek vladavina konkretnog prava koje čini režim „jedinstva svih značenja prava”, od zakonodavne aktivnosti političkih stranaka do tumačenja advokatskih kancelarija (Ransijer, 2014: 145). Zbog toga ne smemo pretpostaviti srećnu harmoniju ovih aktivnosti, što se događa kada se identifikuju ili približe pojmovi vladavine prava i demokratije. Volinove i Ransijerove opaske o ovom problemu su dosta uopštene i neprecizne, ali upozoravaju da ovakvi trendovi vode do nestajanja kolektivnih prostora neophodnih za demokratsko delovanje i do problematičnog približavanja politike i prava koje unosi harmoniju tamo gde ona ne postoji. Nije reč o tome da ove vrednosti nisu važne, nego da „sve to” nije demokratija, a da tumačenja ovih pojmova, odsečena od polemičke upotrebe, mogu voditi u postdemokratiju.

Postdemokratska perspektiva značajno menja pojamovnu topografiju i skida sa demokratije normativni glamur koji samoj sebi često pripisuje. Demokratija nije sklad uređen zakonima koje je narod doneo sam za sebe kroz predstavničke institucije. Tvrditi tako nešto značilo bi prikrivanje i učvršćivanje odnosa vladavine koji se autorizuju kroz institucije. Razdvajanje pojma demokratije

od njegove institucionalne forme, čak i od sheme legitimacije, ostavlja mali prostor za demokratsku politiku, ona može biti još samo lokalna i sporadična. Postdemokratski autori nude malo prostora za optimizam i ne nude razvijene recepte za izlazak iz ovog stanja. Ipak, ove teorije otvaraju prostor da napravimo razliku između sudova o funkcionisanju demokratskih institucija, shemama legitimacije i pojmu demokratije. Svođenje pojma demokratije na jedno ili drugo može voditi do krivljenja smisla i značenja pojma do mere da nismo u stanju da ga razlikujemo od drugih oblika vladavine.

Zaključak: ima nešto i u pojmovima

Transformacija značenja pojmova je ubičajena istorijska pojava. Pojmovi čuvaju smisao u promeni značenja onda kada je moguće rekonstruisati i razumeti razloge kako je do promene došlo unutar pojmovne sheme u kojoj je funkcionisao transformisani pojam, čak i ako se ne slažemo sa opravdanošću razloga (Williams, 2002: 233 i dalje). Post-pojmovi ne pokušavaju da artukulišu transformaciju pojma, nego promenu ili gubljenje smisla pojma koji funkcioniše u novom pojmovnom okruženju. Nekada, kao u slučajevima kolonijalizma ili stresa, to znači da treba da se oslobodimo pojmovnih shema u kojima su ovi pojmovi funkcionisali, u drugim slučajevima, poput demokratije ili kulture, očekuje se da ovi pojmovi povrate ili potvrde svoj smisao uprkos novom okruženju. Uvođenje pojma postdemokratije znači, za navođene autore, da pojam demokratije koji je u širokoj upotreblji više nije razumljiv unutar iste pojmovne sheme u kojoj je funkcionisao. To znači da se pojam nije transformisao nego da je promenio smisao. Artikulacijom nove pojmovne sheme unutar koje funkcioniše pojam demokratije ovi autori žele da pokažu da se razlozi za promenu značenja lako mogu povezati sa istim onim razlozima koji su tradicionalno vezivani za konkurentske političke pojmove: aristokratiju, ohlokratiju ili epistemokratiju (kao vladavinu znanja u širem smislu). Koja artikulacija postdemokratije jeste najadekvatnija, drugo je pitanje.

Demokratija se može shvatiti na različite načine: kao sistem institucija, načelo legitimacije ili način odlučivanja. Svako od shvatanja ima vlastitu normativnu i institucionalnu logiku. Pojam postdemokratije upozorava da ova logika može, u određenim uslovima i pod imenom demokratije, političku vladavinu udaljiti od demosa, čak je okrenuti protiv njega. Stoga je pojmovno-kritička upotreba pojma postdemokratije plodnija istraživačka platforma za kritičko razmatranje upotrebe pojma demokratije od istrošenijih pojmova poput krize, deficita, opadanja ili transformacije. Ona izdvaja demokratski element kao jedan od elemenata vladavine i konstatuje da je on u lošem stanju. Ako je Aristotel kao vrlinu mešovite vladavine istakao da svaka klasa može u njoj da vidi ono što joj odgovara, a siromašni demokratiju, savremeni pojam demokratije im je oduzeo tu perspektivu.

Literatura:

- Canfora, Luciano. 2006. *Democracy in Europe: A History of an Ideology*, transl. Simon Jones, Malden, US: Blackwell Publishing Ltd.
- Collier, David et al. 2006. „Essentially contested concepts: Debates and applications”, *Journal of Political Ideologies*, 3/11, 211–246
- Connoly, William E. 2001. „Politics and Vision”, u: Connoly, William E. and Botwinick, Aryeh (eds). *Democracy and Vision*, Princenton: Princenton University Press, str. 3–24
- Crouch, Colin. 2007. *Postdemokracija*, prev. Irena Skrt i Damir Mikulić, Zagreb: Izvori
- Crouch, Collin. 2011. *The Strange Non-Death of Neoliberalism*. London: Polity Press.
- Diamond, Larry and Plattner, Marc F. 2015. *Democracy in Decline?*, Baltimore: Johns Hopkins University Press
- Gramsci, Antonio. 1951. *Pisma iz zatvora*, prev. Slavko Škunca, Zagreb: Državno izdavačko preduzeće Hrvatske Zora
- Hosbaum, Erik. 2002. *Doba ekstrema: Istorija kratkog dvadesetog veka. 1914–1991*. Preveo Predrag J. Marković, Beograd: Dereta
- Judt, Tony. 2005. *Postwar: A History of Europe Since 1945*. New York: Penguin Press
- Kursar, Tonci i Vukojević, Iva. 2013. „Varijacije postdemokratije”, *Političke perspektive*, br.1/2013, str.23–38.
- Kursar, Tonči. 2013a. „In a post-democracy trap”, *7th ECPR General Conference paper*, dostupno na adresi <https://ecpr.eu/Events/PaperDetails.aspx?PaperID=3471&EventID=5> (pristupljeno 12. 03. 2015.)
- Laski, Harold. 1935. *Democracy in Crisis*, The University of North Carolina Press
- Liotar, Žan-Fransoa. 1988. *Postmoderno stanje*, prev. Frida Filipović, Novi Sad: Bratstvo-jedinstvo
- Merkel, Wolfgang. 2013. „Križa? Križa!”, dostupno na adresi <http://pecanik.net/križa-križa/> (pristupljeno 15. 01. 2016.)
- Merkel, Wolfgang. 2014. „Is There a Crisis of Democracy?”, *Democratic Theory*, 1/2, 11–25.
- Miler, Jan-Verner. 2013. *Osporavanje demokratije: političke ideje u Evropi dvadesetog veka*, Beograd: Fabrika knjiga
- Miler, Jan-Verner. 2013a. „Nezadovoljstvo demokratijom”, dostupno na adresi <http://pecanik.net/nezadovoljstvo-demokratijom/>
- Pavićević, Đorđe. 2015. „Društvene i humanističke nauke u tranziciji”, *Reč* 85.31, str. 161–172.
- Purcell, Edward A. 1973. *The Crisis of Democratic Theory*, The University Press of Kentucky
- Rancière, Jacques. 2008. *Mržnja demokracije*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Ransijer, Žak, 2012. *Na rubovima političkog*, prev. Ivan Milenković, Beograd: Fedon
- Ransijer, Žak, 2014. *Nesaglasnost*, prev. Ivan Milenković, Beograd: Fedon

- Rosenvallon, Pierre. 2008. *Counter-Democracy: Politics in an Age of Distrust*, preveo: Arthur Goldhammer, Cambridge: Cambridge University Press
- Schmitter, Phillip C. and Karl, Terry Lynn 1991. „What Democracy Is ... And Is Not”, *Journal of Democracy*, Summer 1991, str. 3–16
- Stocker, Gerry. 2006. *Why Politics Matter: Making Democracy Work*, New York: Palgrave, MacMillan
- Tokvil, Aleksis de. 2002. *Demokratija u Americi*, prev. Živojin Živojinović, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci
- Volin, Šeldon. 2007. *Politika i vizija*, prev. Slobodan Damnjanović, Filip Višnjić i Službeni glasnik: Beograd
- Welch, Cheryl B. (ed.). 2007. *Cambridge companion to Tocqueville*, Cambridge: Cambridge University Press
- Williams, Bernard. 2002. *Truth and Truthfulness: An Essay in Genealogy*, Princeton: Princeton University Press.
- Wolin Sheldon S. 1969. „Political Theory as Vocation”, *The American Political Science Review*, 4/63, str. 1062–108.
- Wolin Sheldon S. 1994. „Norm and Form: The Constitutionalizing of Democracy”, u J. Peter Euben, John Wallach, and Josiah Ober (eds.) *Athenian Political Thought and the Reconstruction of American Democracy*, Ithaca: Cornell University Press, str. 29–58.
- Xenos, Nicholas. 2001. „Momentary Democracy”, u: Connoly, William E. and Botwinick, Aryeh (eds.). *Democracy and Vision*, Princenton: Princenton University Press, str. 25–38.